

Раздзел 7

Чалавек і біясфера

Вы даведаецеся:

- пра экалагічныя праблемы лесу, сельскай гаспадаркі і горада;
- пра спецыялізаваныя ахоўныя тэрыторыі;
- пра ролю чалавека ў біясферы.

Вы навучыцеся:

- выкарыстоўваць набытыя веды для абгрунтавання мер па рацыянальным выкарыстанні прыродных рэсурсаў, ахоўе біялагічнай разнастайнасці жывых арганізмаў і біясферы ў цэлым;
- выкарыстоўваць набытыя веды пра біясферу для ўдзелу ў прыродаахоўных мерапрыемствах.

У дадзеным раздзеле вы даведаецеся пра экалагічныя праблемы лесу, сельскай гаспадаркі, горада і пра шляхі іх рашэння. Адною з сур'ёзных экалагічных праблем біясферы ў цэлым з'яўляецца скарачэнне відаў жывёл і раслін. Вывучаючы асноўныя прычыны скарачэння біялагічнай разнастайнасці, вы даведаецеся пра меры, якія прадпрымаюцца ў Беларусі для захавання відаў. Таксама ў гэтым раздзеле вы больш дэтальна пазнаёміцеся з Чырвонай кнігай Рэспублікі Беларусь і ахоўнымі прыроднымі тэрыторыямі — запаведнікамі, нацыянальнымі паркамі, заказнікамі, рэзерватамі.

§ 55. Экалагічныя праблемы лесу, сельскай гаспадаркі і горада

- **Успомніце**, якія фактары належаць да антрапагенных.
- **Як вы думаеце?** Ці існуе сувязь паміж экалагічным станам прыроды, здароўем чалавека і ступенню ўплыву антрапагенных фактараў на прыроду?
- **Вы даведаецеся**, якія экалагічныя праблемы, звязаныя з дзейнасцю чалавека, характэрныя для лесу, сельскай гаспадаркі і горада.

Экалагічныя праблемы сучаснага свету ўяўляюць сур'ёзную небяспеку для планеты Зямля. Каля 10—15 % паверхні сушы ўзарана, 25 % уяўляюць сабой пашы. Калі да гэтага дабавіць 3—5 % паверхні, занятай транспартнай сеткай, прамысловасцю, будынкамі і збудаваннямі, 1—2 % тэрыторыі Зямлі, пашкоджанай распрацоўкамі карысных выкапняў, то выявіцца, што амаль палова паверхні сушы перайначана чалавекам.

Нерацыянальная дзейнасць чалавека наносіць сур'ёзную шкоду прыродным экасістэмам. Яна прывяла да спусташэння глеб і рэсурсаў прэсных вод, скарачэння плошчы лясоў, знікнення відаў жывёл і раслін, глабальнага забруджвання навакольнага асяроддзя, парніковага эфекту і змянення клімату. Пагаршэнне гэтых глабальных праблем сігналізуе пра сур'ёзны экалагічны крызіс.

Экалагічныя праблемы лесу. Лясныя экасістэмы ўзбагачаюць атмасферу кіслародам, таму іх па праве называюць «зялёнымі лёгкімі» планеты. Лясы выконваюць найважнейшыя функцыі ў біялагічным і геалагічным кругаваротах рэчываў, дабратворна ўплываюць на клімат, павялічваючы вільготнасць паветра, ахоўваюць глебы ад эрозіі.

Значэнне лесу ў жыцці чалавека мае экалагічны, сацыяльны і эканамічны аспекты. *Экалагічная роля* заключаецца ў забеспячэнні ўсяго жывога кіслародам і ўтварэнні большай часткі першаснай прадукцыі, а таксама ў фарміраванні асяроддзя пражывання для жывёл, грыбоў і мікраарганізмаў. *Эканамічная роля* лесу — выкарыстанне лясных рэсурсаў у гаспадарчай дзейнасці. З драўніны вырабляюць будаўнічыя матэрыялы, паперу, мэблю, паліва. Ігліца і кара дрэў служаць матэрыялам для шмат якіх галін хімічнай прамысловасці. Лес забяспечвае чалавека харчовымі і лекавымі прадуктамі. *Сацыяльная роля* лесу заключаецца ў тым, што ён з'яўляецца месцам адпачынку і здараўлення людзей, крыніцай натхнення для паэтаў і мастакоў.

Лясныя зоны — самыя шырокія на Зямлі. 1500 гадоў назад лясы займалі 7 млрд га плошчы сушы на планеце, сёння — не больш за 4 млрд га, што складае прыкладна 30 % паверхні сушы. Лясы Беларусі ў цяперашні час займаюць 8,7 млн га (42,3 % ад агульнай плошчы дзяржавы). Каля 5,2 % ляснога фонду належыць запаведнікам і нацыянальным паркам. Ва ўмовах Беларусі 1 га лесу ў сярэднім у год вылучае каля 35 млн т кіслароду.

Знікненне лясоў з'яўляецца сусветнай экалагічнай праблемай. За апошнія 25 гадоў адзначаецца рэзкае скарачэнне плошчы лясных угоддзяў. Адна з прычын — змяненне пагодных умоў у сувязі з пацяпленнем

Мал. 92. Лясныя пажары

Мал. 93. Высечка лесу

Мал. 94. Пасадка лесу

спелых дрэвастояў (мал. 93). На высечаных плошчах штогод высаджваецца да 20—25 тыс. га дрэвавых культур (мал. 94), а на астатніх плошчах адбываецца натуральнае зарастанне, як правіла, са зменаў галоўнай лесаўтваральнай пароды. У выніку адбываюцца інтэнсіўныя працэсы змены натуральных лясных згуртаванняў штучнымі. Гэта вядзе да парушэння экалагічнай устойлівасці лясных экасістэм і зніжэння

клімату. У Беларусі сярэднегадавая тэмпература за апошнія два дзесяцігоддзі павялічылася прыкладна на 3 °С. Таму ападкі выпадаюць у асноўным не ў выглядзе снега, а ў выглядзе дажджу. У выніку гэтага часцей сталі назірацца засухі, дрэвы пачалі адчуваць недахоп вады ўжо вясной. У выніку — масавыя ўсыханні, бураломы і пашкоджанні драўніны караедамі. Штогод па ўсёй краіне губляецца да 20 тыс. га яловых лясоў. Таксама вызначана, што змена хвойных лясоў на ліставыя назіраецца ў сувязі са змяненнем клімату.

Пакідаюць свой негатыўны след і пажары, якія звязаны з засухамі ў летні перыяд (мал. 92). Для Беларусі характэрна паўтарэнне экстрэмальных пажаранебяспечных сезонаў 2—3 разы за дзесяцігоддзе. Штогод узнікае ў сярэднім 850 лясных пажараў, якія ахопліваюць плошчу да 22 тыс. га.

Адзначаецца рост нагузаў на лясныя экасістэмы з боку чалавека. Асноўнымі фактарамі ўздзеяння з'яўляюцца: высечка, браканьерства, пажары, выкарыстанне лясных зямель пад сельскагаспадарчыя ўгоддзі, прамысловае і грамадзянскае будаўніцтва, забруджванне лясных масіваў прамысловымі (уключаючы радыенукліды) і бытавымі адходамі.

У лясах Беларусі апошнія 50 гадоў штогод высякаецца 28—30 тыс. га

біразнастайнасці. У цяперашні час прыродныя згуртаванні лясоў складаюць каля 52 %, а штучныя — 48 %.

Больш за 1,7 млн га лясоў Беларусі (25 % ляснога фонду) забруджана радыенуклідамі ў выніку аварыі на Чарнобыльскай АЭС.

Яшчэ адна сур’ёзная праблема лясоў — забруджванне бытавымі адходамі. Вялікія страты лесу наносіць смецце, якое вывозяць у лясныя масівы жыхары гарадоў, ствараючы тым самым звалкі (мал. 95). За названыя парушэнні заканадаўствам Рэспублікі Беларусь прадугледжана адказнасць.

Экалагічныя праблемы сельскай гаспадаркі. Задача сельскай гаспадаркі — забяспечыць насельніцтва харчам, сыравінай для шэрага галін прамысловасці, наладзіць экспарт. На сённяшні дзень у сельскагаспадарчым прыродакарыстанні адбываецца нарастанне экалагічных праблем, такіх як хімічнае забруджванне глеб і апустыньванне.

Асноўныя шляхі забруджвання глеб — ужыванне мінеральных угнаенняў і пестыцыдаў. Невялікія дозы ўгнаенняў, якія выкарыстоўваюцца з улікам асаблівасцей глеб і кліматычных умоў, спрыяюць павышэнню ўраджайнасці сельскагаспадарчых культур. Але часта правілы ўнясення ўгнаенняў парушаюцца. Сістэматычнае ўнясенне ўгнаенняў у высокіх дозах, страты ў час транспарціроўкі прыводзяць да забруджвання асяроддзя і ўплываюць на здароўе чалавека.

Пестыцыды — зборная назва хімічных сродкаў, якія выкарыстоўваюцца ў сельскай гаспадарцы для барацьбы з пухазеллем, шкоднікамі і хваробамі сельскагаспадарчых раслін. Пры дасягненні пэўнай канцэнтрацыі ў сельскагаспадарчых культурах пестыцыды становяцца небяспечнымі.

Яны могуць назапашвацца ў тканках раслін, жывёл і чалавека. Небяспека атручэння пестыцыдамі праз прадукты харчавання і пітную ваду існуе для ўсяго насельніцтва Зямлі.

У цяперашні час для Беларусі актуальная праблема **апустыньвання зямель** (мал. 96). Гэта адбываецца ў

Мал. 95. Звалкі смецця ў лесе

§55-1

Мал. 96. Апустыньванне зямель

выніку нерацыянальнага выкарыстання зямельных рэсурсаў, масавага знішчэння лясоў і іншых прыродных экасістэм, узмацнення тэхнагеннага забруджвання глеб. Акрамя таго, павелічэнне паўтаральнасці засушлівых перыядаў на поўдні Беларусі спрыяе актыўнаму развіццю кліматычнага апустыньвання. Яго прычына не толькі ў змяненні клімату, але і ў інтэнсіўнай меліярацыі зямель для далейшай сельскагаспадарчай вытворчасці. У цяперашні час у Беларусі меліяравана 3,4 млн га (16,4 %) зямель, з іх 1,3 млн га балот. Пры гэтым было выключана каля 20 млн м³ вады. Гэта істотна ўплывае на вільготнасць прыземнага слоя паветра і глебы і прыводзіць да змяненняў у біягеаэнозах.

Дадзеныя праблемы прывялі да парушэння натуральных умоў існавання мноства жывых арганізмаў і дысбалансу ў харчовых ланцугах.

§55-2

Экалагічныя праблемы гарада. Экалагічныя праблемы гарадоў, асабліва буйных, звязаны з празмернай канцэнтрацыяй на параўнальна невялікіх тэрыторыях насельніцтва, транспарту і прамысловых прадпрыемстваў, з пераўтварэннем глебавага покрыва і абмежаванай колькасцю зялёных насаджэнняў.

У гарадах спажыванне прэснай і пітной вады ў 10 разоў большае ў разліку на 1 чалавека, чым у сельскіх раёнах. Аб'ём сцёкавых вод дасягае 1 м³ у суткі на аднаго чалавека. Вадаёмы, размешчаныя ў гарадской мясцовасці, больш забруджаныя. Таму практычна ўсе буйныя гарады маюць дэфіцыт водных рэсурсаў, і шмат якія з іх атрымліваюць ваду з аддаленых крыніц.

Атмасфера над буйнымі гарадамі змяшчае ў 10 разоў больш аэразоляў і ў 25 разоў больш газаў, чым над сельскімі раёнамі (мал. 97). Пры гэтым 60—70 % газавага забруджвання дае аўтамабільны транспарт. Разам з забруджваннем атмасферы адмоўна адбіваюцца на здароўі чалавека ў га-

радах вібрацыя, шумавое і светлавае забруджванні.

Вялізныя рэкламныя шыльды, асвятленне стадыёнаў і іншых аб'ектаў спрыяюць утварэнню над гарадамі так званых «светлавых купаляў», святло якіх рассяеваецца ў атмасферы. Светлавае забруджванне прыводзіць да змянення біярытмаў жывых арганізмаў, парушае сутачны рытм раслін, выклікае зніжэнне імунітэту ў людзей і скарачае працягласць жыцця.

Мал. 97. Забруджванне атмасферы ў гарадах

Яшчэ адна сур'ёзная праблема гарадоў шмат у якіх краінах свету — утылізацыя адходаў. Беларусь — не выключэнне. Штогод на тэрыторыі краіны ўтвараецца больш за 3 млн т смецця. З кожным годам гэта лічба расце. Сярод смецця шмат сінтэтычных матэрыялаў — пластмас. Такія адходы павольна акісляюцца і разбураюцца. Час іх раскладання — дзясяткі гадоў. Для таго каб ліквідаваць праблемы ў сферы перапрацоўкі смецця, практычна ва ўсіх буйных гарадах рэспублікі сярод насельніцтва вядзецца актыўная прапаганда раздзельнага збору адходаў. Функцыянуюць спецыялізаваныя прадпрыемствы, якія займаюцца сартаваннем.

Забруджванне гарадоў можна паменшыць, мадэрнізуючы дзеючыя прамысловыя і гаспадарча-бытавыя аб'екты, абнаўляючы аўтамабільны транспарт, прадумваючы гарадскую планіроўку, якая ўключае рацыянальнае размяшчэнне жылых і прамысловых зон.

■ **Паўторым галоўнае.** У сучасным свеце існуе шэраг экалагічных праблем, якія звязаны з эксплуатацыяй чалавецтвам прыродных рэсурсаў: забруджванне атмасферы, спусташэнне глеб і рэсурсаў прэсных вод, знікненне відаў жывёл і раслін. Да сучасных экалагічных праблем лесу належаць: скарачэнне плошчы лясоў з прычыны змянення клімату, высечкі дрэў, лясных пажараў, выкарыстання лясных зямель пад сельскагаспадарчыя ўгоддзі, прамысловага і горадабудаўніцтва. Не менш важнымі праблемамі лесу з'яўляюцца браканьерства і забруджванне лясных масіваў бытавымі адходамі. У сельскагаспадарчым прыродакарыстанні існуюць такія экалагічныя праблемы, як хімічнае забруджванне глеб пестыцыдамі і лішкам мінеральных угнаенняў, апустыньванне зямель. Экалагічныя праблемы сучасных гарадоў звязаны з празмернай канцэнтрацыяй на параўнальна невялікіх тэрыторыях насельніцтва, транспарту і прамысловых прадпрыемстваў, утылізацыяй адходаў, абмежаванай колькасцю зялёных насаджэнняў. Пагаршэнне якасці навакольнага асяроддзя адбываецца на здароўі чалавека і ўстойлівасці экасістэм.

? Праверым веды

Ключавыя пытанні. 1. Пералічыце экалагічныя праблемы лесу. 2. Якія экалагічныя праблемы актуальныя для сельскай гаспадаркі? 3. Ад якіх фактараў залежаць экалагічныя праблемы горада?

Складаныя пытанні. 1. Прапануйце напрамкі дзейнасці па зніжэнні і мінімізацыі працэсаў апустыньвання зямель. 2. Якія шляхі вырашэння праблемы забруджвання навакольнага асяроддзя аўтатранспартам вы можаце прапанаваць?

